

Наталія Вербич

Інститут української мови НАН України, Київ

Діалектний текст як об'єкт експериментально-фонетичного дослідження

Досліджено проблему експериментально-фонетичного аналізу інтонації діалектних текстів. Обґрунтовано, що інтонація – сукупність звукових мовних засобів, завдяки яким передається смисловий, емоційно-експресивний і модальний характер фрази, комунікативне значення та ситуативна зумовленість, стилістичне забарвлення тексту тощо. Джерельну базу формують власні записи авторки, а також аудіо-записи з Українського діалектного фонофонду Інституту української мови НАН України.

Виявлено особливості змін частоти основного тону на ділянках інтонаційної кривої – передтакту, такту, шкали, ядра, затакту. Простежено універсальні та диференційні риси реалізації висхідно-спадного контуру в діалектних текстах. З'ясовано різницю оформлення термінального тону. Описано динамічну структуру діалектної оповіді. Зауважено, що в діалектних текстах показники інтенсивності більшою мірою підпорядковані змістовому та емоційному наповненню фрази, ніж позиційному чинникові. Схарактеризоване членування діалектного тексту, підкреслено, що його спонтанність, непередбачуваність зумовлює недостатню змістову структурованість окремих сегментів, складний зв'язок між синтаксисом і паузацією.

Ключові слова: діалектний текст, експериментально-фонетичний аналіз, темп мовлення, частота основного тону, інтенсивність, пауза.

Найголовніший об'єкт вітчизняних діалектологічних досліджень – живе слово, зафіксоване на всіх теренах побутування української мови як в Україні, так і поза її межами. Останні два десятиліття фокус діалектологічних студій змістився з аналізу одиниць різних мовних рівнів на характеристику діалектної оповіді, або діалектного тексту, як репрезентанта уявлення про цілісне представлення сукупності говіркових рис. Діалектний текст, за визначенням Андрія Колесникова, це „реальна форма існування мови, найреальніша з усіх можливих” (Колесников, 2012, с. 241), Ірина Романина наголосила, що це „динамічна одиниця, що має ознаки зв'язності і цілісності, які виявляються в інформаційному, структурному та комунікативному аспектах” (Романина, 2010, с. 230).

Однією з найголовніших рис діалектного тексту є його реалізація в момент говоріння. А отже, визначальна ознака діалектної оповіді – її звукова форма і, зокрема, інтонаційна організація. Серед описаного розмаїття словникового складу, багатства звукових реалізацій, варіантності морфологічних і словотвірних категорій, особливостей синтаксичної структури діалектного тексту найменше уваги приділено надсегментним рисам діалектного мовлення. Хоч інтонаційні параметри, а саме: позиції фразових акцентів, темпоритм і мелодика мовлення, є тими ознаками, що допомагають ідентифікувати місце народження або проживання діалектоносія, тобто пов'язати мовця з певною діалектною зоною. Водночас саме інтонаційні параметри є тим компонентом, що формує спонтанний текст, різновид якого – діалектна оповідь.

Незначна увага до експериментально-фонетичних студій надсегментних особливостей діалектного мовлення зумовлена кількома чинниками. По-перше, складністю самого об'єкта дослідження, адже інтонація – це комплекс взаємопов'язаних звукових елементів: мелодики, інтенсивності, тривалості мовлення, тембру, пауз, що виконують низку функцій. По-друге, специфічними умовами записування матеріалу, який із погляду якісних технічних характеристик буде придатний для подальшого опрацювання. В українській інтонології перехід від опису так званого студійного мовлення (переважно йдеться про начитування окремих фрагментів мовлення – словосполук, фраз – у спеціально обладнаних студіях звукозапису) до оповідей, зафіксованих в умовах безпосереднього спілкування з мовцями, почався лише на початку цього тисячоліття. По-третє, складність аналізу інтонації пов'язана з її здатністю не просто розрізняти фрази за метою висловлення (розповідь, питання, спонукання), типом мовлення – усне (спонтанне чи квазіспонтанне) чи писемне (читане), визначати стилістичні й жанрові особливості текстів, індивідуальні виражальні прийоми мовців, а й бути одним із найважливіших засобів мовленнєвої експресії, відтворювати взаємозв'язок контекстуально-си-

туативної інформації та прагматичної орієнтації висловлення, розрізнити актуальні та фонові знання в конкретних умовах спілкування, передавати суб'єктивно-модальні значення.

В українській інтонології відомі окремі розвідки, об'єктом дослідження яких було діалектне мовлення. Щоправда, особливості запису матеріалів в умовах спеціальних студій певною мірою позначилися й на результатах. Адже експлоратор намагався „розговорити” мовця в абсолютно незвичних умовах: діалектоносій перебував в ізольованій кімнаті, бачив дослідника через спеціальне вікно і спілкувався з ним за допомогою технічного обладнання. Тож він не лише почувався скуто та неприродно, а й часто намагався говорити не так, як в умовах безпосереднього спілкування, а, за його розумінням і уявленнями, – „правильною” мовою, спотворюючи в такий спосіб свою говірку. Аналізувати мовлення, записане під час експедицій, теж тривалий час було неможливо насамперед через технічні особливості зібраних матеріалів (ідеться про наявність сторонніх шумів, різний рівень мовного сигналу, спричинений ступенем віддаленості мовця від звукозаписувального обладнання, низький рівень гучності тощо). Саме через це окремих розвідок, присвячених питанням інтонації і просодії діалектного мовлення, вкрай мало. Можемо згадати лише кілька робіт, у яких, зокрема, схарактеризовано акцентно-ритмічну структуру слова в різних діалектах української мови (Белая, 1984), та описано інтонацію розповідної фрази в покутсько-буковинських говірках (Бужинская, 1986). Зазначені праці сфокусовані на аналізі діалектного слова й ізольовано вимовленої фрази, що було спричинено можливостями експериментально-фонетичних досліджень того часу.

Поява на початку ХХІ ст. нових засобів для фіксації оповідей і новітніх програм для експериментально-фонетичного дослідження уможливила повернення до аналізу не окремих компонентів мовлення, а *цілого тексту*, записаного безпосередньо під час діалектологічних експедицій. Однак не всі аудіофайли відповідають стандартам і вимогам до робіт такого типу, а дібрані потребують спеціального опрацювання.

Нові технічні можливості експериментально-фонетичного аналізу оповідей та певні методологічні корективи дали змогу визначити членування діалектної оповіді, схарактеризувати паузи (див. Вербич, 2014, 2015, 2017), порівняти темп мовлення говірок, зокрема гуцульських і слобожанських (пор. Іщенко, 2014).

Попри недостатнє вивчення інтонації діалектного мовлення усталеним є твердження про відмінність фразової інтонації деяких діалектів і навіть виокремлення на цій підставі двох типів фразової ритмомелодики: східноукраїнського, чи південно-східного, і західноукраїнського, чи південно-західного, а також проміжного третього – північноукраїнського, чи поліського;

у кожному з яких виділяють ще й підтипи. Аргументів такої класифікації інтонації не наведено, як і не зазначено, на яких спостереженнях вона ґрунтується. Хоч очевидно, що подібне розрізнення накладається на загальноновизнане тривірневе членування українського діалектного континууму.

У сучасній фонетиці поширені два основних підходи до тлумачення поняття „інтонація”. В одних роботах (переважно у представників англійської та американської лінгвістичних шкіл і їх послідовників) інтонацію ототожнюють з *мелодикою* мовлення (пор. Захарова, 2015; Калита, 2001). В інших ідеться про ширше потрактування цього поняття: інтонація – це комплексне явище, що складається із сукупності акустичних величин (Багмут та ін., 1977, с. 3), які на рівні слухового сприйняття утворюють „структурну єдність мелодії, тембру, ритму і темпу, що має те чи інше комунікативне значення” (Артемов, 1974, с. 3).

Експериментально-фонетичні дослідження засвідчили, що інтонація виконує низку функцій. Зокрема висновки, отримані під час аналізу функціонування просодичних засобів у тексті, potwierджують, що інтонація розрізняє комунікативні типи й види висловлення, є важливим компонентом актуального членування речення, бере участь в оформленні висловлення як єдиного цілого, одночасно членуючи його на змістові елементи – синтагми й ритмічні групи, виражає емоції, підтекст, виявляє соціолінгвальні характеристики мовця й окреслює особливості ситуації спілкування. Крім цього, інтонація пов’язує окремих текст із текстами конкретного жанру та стилю, виділяє за ступенем важливості й інформативності сегменти тексту стосовно його основної ідеї, поєднує змістові відрізки тексту, є засобом міжфразового зв’язку, виконує функцію впливу на слухача, може бути маркером потенційної семантики тексту й текстових одиниць (Багмут, 1991; Борисюк, 1990; Калита, 2001) тощо.

Тривалий час, описуючи зміни інтонації у фразі / синтагмі, дослідники аналізували просодичні параметри наголошених і ненаголошених складів, акцентуючи, що саме „просодичні характеристики складу безпосередньо входять до інтонаційної структури висловлення й є важливим базовим елементом його інтонації” (Багмут та ін., 1985, с. 21). Однак психолінгвістичні й контрастивні фонетичні дослідження доводять, що мовець не усвідомлює лінійну конфігурацію фрази, або зміни у всіх складах висловлення, адже людина без спеціальної підготовки не може пояснити характер руху мелодики почутої фрази й відтворити її графічно. Отже, інтонаційні параметри представлені один одному не своєю лінійною конфігурацією, а набором диференційних ознак, зреалізованих на окремих функційно значущих сегментах.

Мінімальною мовленнєвою одиницею, у якій реалізуються всі просодичні параметри, є синтагма, яку зазвичай розуміють як фонетико-змістову (Щерба, 1948, с. 85) або семантико-синтаксичну єдність, оформлену

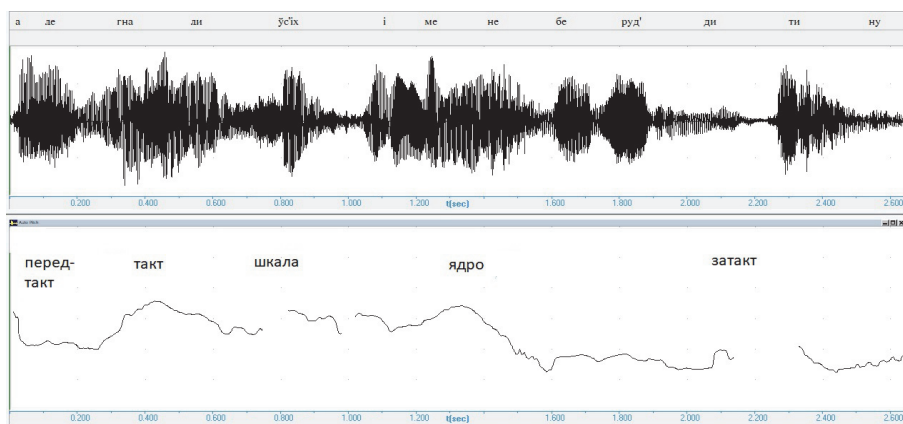
засобами просодії (Златоустова та ін., 1986, с. 80), ідеться, зокрема, про послідовність фонетичних слів, синтагматичний наголос, частоту основного тону, паузу на межі синтагм.

Інтонційну модель синтагми / фрази (за іншою термінологією – контур) сегментують на окремі частини. Тамара Бровченко, Володимир Волошин і Наталя Петлюченко (Бровченко та ін., 1986), Маргарита Дворжецька, Олена Стеріополо і Ольга Валігура (Дворжецькая та ін., 1991) послуговувалися поняттями передшкали, шкали, ядра, заядерної частини, запозичивши термінологію з робіт англійських фонетистів. Алла Калита виділяла в межах окремої інтонаційної моделі передшкалу, шкалу (від першого наголошеного складу сегмента), термінальний тон, що об'єднує ядерний тон і затакт (Калита, 2001). Алла Багмут (Багмут та ін., 1977), Ірина Борисюк (Борисюк, 1990) зазвичай характеризували загальний рух кривої частоти основного тону (ЧОТ), при цьому особливу увагу звертали на термінальний тон.

Уважаємо, що текстову інтонацію доцільно описувати на підставі слухового та інструментального дослідження, враховуючи зміни основних просодичних параметрів на різних ділянках інтонаційного контуру (інтонаційної конструкції, інтонеми). Традиційно інтонаційний контур сегментують на такі значущі для сприйняття частини (див. рис. 1), як **передтакт** (початкові ненаголошені та слабонаголошені склади синтагми), **такт** (перший повнонаголошений склад синтагми), **шкала** (наступні наголошені й ненаголошені перед'ядерні склади), **ядро** (семантично значуще та найбільш виокремлене фонетичне слово), **затакт** (заядерні склади).

Рисунок 1.

Фрагмент мовлення / *але гна́ли ўс'і́х і мене́ беруд' дити́ну* / (с. Грибовиця Володимирського р-ну Волинської обл.)

Джерело: авторське опрацювання.

Серед параметрів, важливих для аналізу інтонаційних особливостей мовлення, виділено 4 складники:

- 1) мелодичний, або тональний (зміни висоти тону, а також кількість, інтенсивність та послідовність виникнення гармонійних обертонів, що супроводжують основний тон звука) – основний компонент, що реалізує комунікативну функцію інтонації (Борисюк, 1990, с. 17). Універсальною ознакою мелодики є тенденція до збільшення висоти голосу у фразі від певного середнього показника (нормального для конкретного мовця) і наступного його зниження з можливими модифікаціями, зумовленими особливостями фонологічної системи мови, інтонаційного типу висловлення, місця інформаційного центру та частотної реалізації переднаголошених і післянаголошених складів;
- 2) динамічний, який корелює з гучністю та ступенем напруження, силою звука. Інтегральною рисою є зниження рівня інтенсивності до кінця фрази / синтагми / тексту; зміна динамічних показників залежить від типу інтонаційного контуру, а також місця головного наголошеного складу;
- 3) часовий (темпоральний), зумовлений середнім темпом мовлення конкретного мовця; головна функція – виокремлення інформативно найважливіших сегментів висловлення через контрастне варіювання темпових показників (зазвичай пришвидшення на фоні та уповільнення темпу на значущих словах фрази);
- 4) паузальний – паузи різної тривалості забезпечують членування мовлення на синтагми та об'єднання синтагм у фразу, фраз у текст.

Фонетичними корелятами 4-х складників інтонації є зміни частоти коливань голосових зв'язок (частоти основного тону), які слухачі сприймають як зміну висоти голосу; зміни інтенсивності коливань голосових зв'язок, пов'язані з гучністю; зміни відносної швидкості вимовляння, усвідомлювані як зміни темпу мовлення; перерви у фонації (як абсолютні, що дорівнюють мовчанню, так і спричинені змінами в мелодиці, інтенсивності й темпі мовлення), сприймані як паузи різних видів.

Вивчення інтонації усного мовлення передбачає системне дослідження акустичних параметрів у кількох аспектах. На підставі слухового та інструментального аналізу необхідно, по-перше, встановити просодичні ознаки структурних елементів інтонаційного контуру синтагм і фраз у тексті, – перші ненаголошені склади, перший наголошений, ядерний склад (склад у змістовому центрі фрази), останній наголошений та заядерні склади. По-друге, описати інтонацію фраз у різних позиціях у тексті. По-третє, порівняти просодичні ознаки міжпаузальних швів, схарактеризувавши межі фраз та синтагм.

Дослідження інтонації підготовленого і непідготовленого (спонтанного) літературного мовлення засвідчили „наявність спільних вимог щодо дотримання норми у вираженні інтонаційних форм української мови” (Багмут та ін., 1994, с. 5). Водночас нормативність інтонації „дозволяє значний ступінь варіативності, і ці варіативні форми мовець використовує для урізноманітнення звукового рівня, для кращої передачі змісту, для досягнення стилістичної виразності” (Багмут та ін., 1994, с. 5). Спільні й диференційні риси літературної та діалектної інтонації уможливають визначення внутрішніх типологічних особливостей інтонації українського мовлення.

У читаному й підготовленому мовленні межі інтонаційного членування (типovим параметром якого є пауза) здебільшого збігаються із синтаксичним: синтагмо- та фразоподіл проходить між частинами складного речення й синтаксично пов'язаних груп у середині простого. Членування діалектної оповіді зумовлене особливостями спонтанного мовлення, спричиненого одночасністю мисленнєво-мовленнєвих процесів, коли мовець не має достатньо ні часу, ні можливості для попереднього докладного обмірковування думки, а текст формується в момент говоріння. Під час експериментально-фонетичних студій встановлено, що спонтанність, непідготовленість діалектної оповіді зумовлює недостатню змістову структурованість окремих сегментів тексту, складніший, ніж у читаних або підготовлених виступах зв'язок між синтаксисом і паузацією, появу „розмитих” міжфразових і міжсинтагмових швів, неоднозначних делімітативних параметрів окремих мовленнєвих одиниць. Через підвищену емоційність та експресивність діалектного мовлення в таких текстах збільшується кількість пауз різних видів: семантичних, психологічних, видільних, емоційних тощо. Відповідно особливістю членування оповіді є функціонування в одному й тому самому тексті коротких синтагм, часто однослівних (можливо, із службовими частинами мови: *i, a, але*) й не розділених паузами багатослівних конструкцій:

а д'ідо м'її / знайти^е / так / в'іораў / скосі^еў / дріва / т хат'і / прив'іс / праўда / змолóў / і ўже йогó / ни ўпхóди^ет / н'і / ў стаїн'і / н'і / ў хат'і / н'ічó ў с'в'ім'і тут // (с. Великій Ключів Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.);

ну / тут маладі / байари / друж^акі / ус'і / тійе / хто з маладім / приїхаў / купуїут / маладóў // (с. Олбин Чернігівського р-ну Чернігівської обл.);

а / участкóві / ў нас буў / н'ім час / ви-еў / в'їїні / чогó в'ін де остáўс'а шо в'ін тут ў сел'і / і до одної ўдові в'ін так йак то / пристáў / ну л'ім йому мóже булó / до н'ідис'аті такій д'а / ну сóрок пїат'

отакій во / ну не мѳжу нѳв'ит' ѳа тоб'ї на кѳго сказѳти ѳакїї
буѳ з здо / такїї пле^нчїстїї здорѳвїї д'ад'ко / на н'ѳго т'їко булѳ
подивїтис'а / то то ѳже / ну н'їчѳго ѳ св'їт'ї ѳже так не бойѳлас'а
ѳак тѳго участкѳвого здавѳлос'а шо то ѳже бѳдут' бїтї там не
знѳти шо // (с. Грибовиця Володимирського р-ну Волинської обл.);

ѳак і нїн'ї наш україїнец' п'їде служїти ѳ ѳрм'їѳу послѳжит дес'
там на Дал'н'ем Востѳц'ї прихѳдит та ї ѳже тут ну н'їхтѳ не
пун'їмѳїу н'їкѳк н'е мо ѳже мѳм'ї гѳвѳрит то // (с. Турка Коло-
мїйського р-ну Івано-Франківської обл.).

Трапляються фрагменти, якї складно однозначно зїставити із синтак-
сичними одиницями – реченням, словосполученням і схарактеризувати
як змістово завершенї через наявнїсть гезитацїйних явищ (елїптичних
конструкцїй, повторїв, уточнень, самовиправлень, заповнених і неза-
повнених пауз вагання, дискурсивних маркерїв та їн.), що змінюють
змістову єднїсть тексту:

ї дѳжи ѳа кѳждї год їз / и / своѳу хаз'ѳїкѳїу / у горѳд'ї с шу / е /
казѳли шо ѳ нас / не ростѳт там кавунї / а ѳа кѳждї год садї
сад м'ї сад'ї / е / сад'їл'ї з ж'їнкѳїу / і / на двѳцѳт' с'ѳме / е-е /
с'їнт'абрѳ / це наш пр'їстѳл'нї прѳзн'їк / Здв'їж'ен'e / от / ѳ нас
с'їгдѳ кавунї булї св'їжїїе // (с. Товстїй Лїс Чорнобильського
р-ну Київської обл.);

ѳа-а знѳїу / ѳ нас / дак ѳа / ѳак кѳже / кѳжет шо / отакѳ бѳде / ѳак /
е / не сѳнешна Пакрѳва / дак бѳде / е / зимѳ-а-а тѳїа / е / л'у / не
л'ѳта бѳде / а ѳак їз сѳнешна / дак не бѳде л'у л'у / дак бѳде л'ѳта //
дашчавѳ л'їѳта дак / бѳде-е / теї / е / ѳ пѳист / е / пѳрви ден' / е /
сѳнца / дак бѳде зимѳ / а / н'ї се л'їѳта / л'їѳта / нѳче л'їѳта / а-а /
ѳак дрѳге / н-н'їе / ѳак пѳрви ден' дак веснѳ / а дрѳге дак л'їѳта / уцѳ
так // (с. Радѳмка Корюківського р-ну Чернїгівської обл.);

ж'їнка їшла прѳти^е на р'їкѳ / то / їшла / так чї^есто гѳла бо бо /
ѳ нас / е / хто лїж гѳли / по пѳїас гѳла булѳ чї^есто вѳнѳ значїт /
вѳнѳ с'ї п'їткачѳла значїт / сорѳчку так п'їддїрѳла бо абї не
ѳбрїскала і так на р'їц'ї / обмѳрзнут наѳкрѳг неїї тѳмбл'ї значїт
так'ї / і вѳнѳ так / мѳс'їла прѳти ѳак при^едѳ до'дѳму значїт / тїї /
кол'їна і стѳгна ѳс'ѳ червѳне значїт / бу і мѳкре по пѳїас значїт
так / н'їхтѳ ѳ хѳтї нї^е праѳ н'їчѳ лиш на-а / а мѳс'їла прѳти бо то
грѳбе шмѳт'e / на-а на р'їц'ї // (с. Пїдвисѳке Коломїйського р-ну
Івано-Франківської обл.).

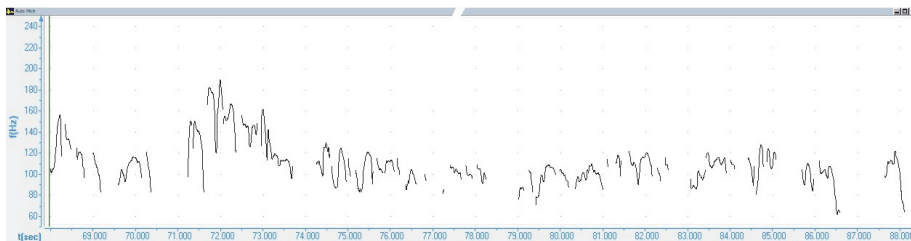
З погляду змісту такі сегменти не завжди цілісні, завершені, формально-граматичні зв'язки між окремими компонентами часто порушені. Це стає однією із причин специфічного відтворення таких оповідей у збірниках діалектних текстів, коли укладачі з різних міркувань (спрощення сприйняття надрукованого тексту, орієнтація на кодифіковану літературну норму, зокрема редагування усної оповіді за зразками писемного тексту, та ін.) до певної міри змінюють текст, проставляючи паузи там, де їх у реальному звуковому файлі не було, або, навпаки, пропускаючи наявне паузальне членування та окремі фрагменти тексту.

Характеризуючи інтонаційну модель розповідної фрази в українському літературному мовленні, фонетисти відзначають підвищення тону на початкових ненаголошених і на першому наголошеному складі з подальшим поступовим зниженням, який охоплює другу половину шкали (склади від першого наголошеного до головного наголошеного), ядро і затакт (за можливості варіантного завершення фрази – рівного тону на заядерних складах), локалізацію частотного максимуму на першому наголошеному, рідше – на ядерному складі (Багмут та ін., 1980, 1985; Багмут, 1991; Борисюк, 1990). При цьому більшості синтагм у фразі властива „тональна незавершеність, що сигналізує про щільний зв'язок акцентної одиниці з наступним елементом” (Борисюк, 1990, с. 76).

У діалектному мовленні синтагми в тексті мають більшу автономність. Це позначається на тому, що в межах однієї фрази можемо спостерігати повторення подібних за конфігурацією тонів (здебільшого висхідно-спадних або спадних, і значно рідше висхідних) (див. рис. 2).

Рисунок 2.

Фрагмент мовлення / і ўни там трыц'а / ро'зум'і'ете / одже на т'ім дуже лёхко його вилками було / пробіти / були так'і вилки розум'і'ете йак ковал' тото приспособиў до того / та йакé зробиў там і ми брали на таку тичку розум'і'ете і так / ідемó дівимос'а / ужé / і на бёр'іх / і на бёр'іх // (с. Гребенів Стрийського р-ну Львівської обл.)

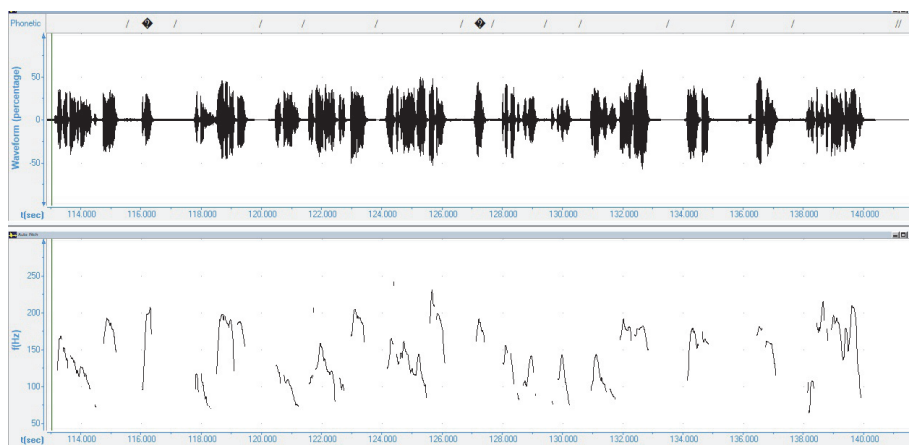

Джерело: авторське опрацювання.

В інших фразах фіксуємо варіантність інтонаційних кривих: одні синтагми мають значну змінність кривої ЧОТ, більшу швидкість її перепадів, більш високий початок першого наголошеного та ядерного складів фрази, ширший частотний діапазон фраз; інші контури мають більш плавний рух тону, наголошені склади шкали – приблизно однакові показники ЧОТ, наявність меншої кількості перепадів у межах сегмента, вузький частотний діапазон (див. рис. 3).

Рисунок 3.

Фрагмент мовлення / у В'ідн'і там давали йакіс' чай / хл'ін / ми там з':іли дешо / там перé-е-е / перепровáдили нас черéс Тáри / і ми пос'ідáли на дрúгий пóт'аг' / і / куді хочеш / йедніх / посаділи / повéзли у Сáнм'іхайіл / Брóнитат / у Цúкмар' / а декотр'і попáли аж до Гн'іду // (с. Жупани Стрийського р-ну Львівської обл.)

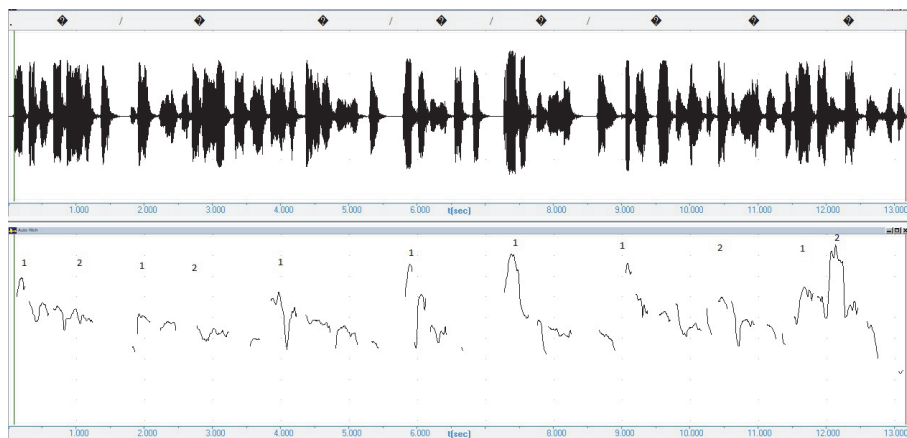

Джерело: авторське опрацювання.

Типовим і найбільш представленим інтонаційним контуром у діалектному мовленні є висхідно-спадний. Ознакою мелодики українського мовлення є висхідний тон до 1-го наголошеного складу або високий рівень початку звучання, зниження тону відбувається на складі під фразовим чи логічним наголосом, рідше – на післянаголошеному складі (Багмут та ін., 1977, 1985). У діалектному мовленні спостерігаємо варіантну реалізацію найпоширенішого висхідно-спадного тону. Наприклад, у східнополіських говірках у більшості реалізацій тон підвищується на початку синтагми, а знижується після 1-го наголошеного складу, як і в літературному мовленні (див. рис. 4).

Рисунок 4.

Фрагмент мовлення / і тад'і хавайец':а / за ст'інку хавайец':а адна / тійіе ўже ш перелажіли ш то / іді дівіс'а шо / прійдеш пудімеш / там чи' кал'це чи' л'єнту / та пудн'ала куклу ої ка́жут' ба́струк' буде // (с. Озерне Чернігівського р-ну Чернігівської обл.)¹

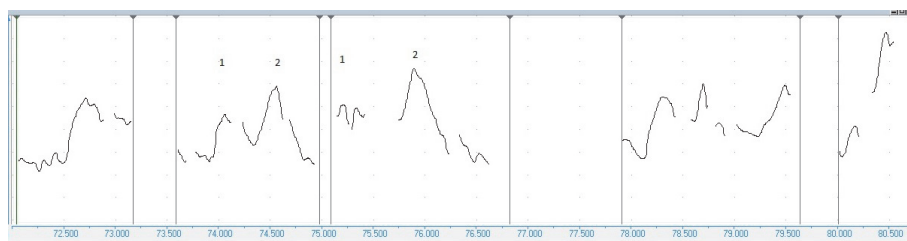

Джерело: авторське опрацювання.

А в текстах бойківських говірок підвищення тону зазвичай триває до головного наголошеного складу, зниження починається на ядрі або на післянаголошеному складі й триває в затакті (див. рис. 5).

Рисунок 5.

Фрагмент мовлення / от згоділис'і / і тоді ше зна́йте ідут / ўс'і до по́ра́ніше ідут / абі́ п'ін устано́віў / і́йм шл'уп // (с. Небилів Калуського р-ну Івано-Франківської обл.)

Джерело: авторське опрацювання.

¹ На графіку цифрою 1 позначено голосний першого наголошеного складу, цифрою 2 – голосний головного наголошеного складу.

Аналізуючи інтонацію спонтанного літературного мовлення встановлено, що в міжсинтагмовій позиції найтиповіша висхідна конфігурація тону, що є „ознакою смислової незавершеності, певним актуалізатором уваги співрозмовника до наступного мовленнєвого сегмента, в якому повинно реалізуватися змістове завершення думки” (Борисюк, 1990, с. 86). Особлива архітектоніка діалектної оповіді позначається на інтонаційному оформленні синтагм, більшість із яких є відносно самостійними одиницями, а отже, висхідний тон не є таким частотним явищем.

По-різному в говірках функціонує термінальний тон (зміни ЧОТ на останньому наголошеному складі синтагми або фрази). Найвиразнішими й найбільш протиставними є особливості функціонування висхідно-спадного термінального тону. У літературному мовленні такий різновид конклюдивної каденції оформлює здебільшого питальні або окличні висловлення.

У діалектному мовленні висхідно-спадний тон на останньому наголошеному складі фіксуємо в розповідних фразах усіх проаналізованих діалектних текстів. Однак у говірках південно-східного наріччя, зокрема в слобожанських, такий кінцевий тон мало представлений. Найчастіше оформлює останній наголошений склад односинтагмової фрази, можливий у випадках особливого акцентного виділення останнього слова розповідної фрази. У східнополіських говірках його поява зумовлена позиційно – висхідно-спадний термінальний тон трапляється в абсолютно кінцевих наголошених складах, тривалість яких значно перевищує середньоскладову тривалість текстів. У говірках південно-західного наріччя, а саме західноволинських, наддністрянських, гуцульських, такий тон – типовий маркер міжфразового шва, не співвідносний з особливостями синтагматичного членування та акцентного оформлення окремих слів (Вербич, 2014).

Диференційною ознакою південно-західного наріччя, очевидно, можемо вважати підвищення значень ЧОТ та інтенсивності на останньому післянаголошеному складі розповідної фрази. Така риса виразно протиставляє гуцульські, наддністрянські, бойківські говірки. В інтонації поліських і південно-східних говірок, як і в інтонації літературного мовлення, такі параметри маркують питальні та окличні висловлення. Вони можливі на останніх, переважно наголошених складах некінцевих синтагм, що є продовженням висхідного контуру, або на останніх складах незавершених сегментів, а також як показник логічного наголосу, яким виокремлено останнє слово синтагми чи фрази. У говірках південно-західного наріччя можливе підвищення ЧОТ у затакті навіть кінцевих синтагм, оформлених спадним або висхідно-спадним контуром зі змінами тону на ядрі (головному наголошеному складі). Подібне явище – підвищення тону

на післянаголошеному складі у фразах зі спадним контуром, коли рівень його вищий або такий самий, як рівень попереднього наголошеного, є інваріантом польської інтонації (Jassem, 1962), відоме також у багатьох північноросійських та деяких західноросійських говірках (Касаткіна, 2002, с. 136).

Універсальною рисою розподілу інтенсивності звучання в мовленні є концентрація енергії на першій половині синтагми, фрази, фоноабзацу. Підвищення інтенсивності можливе й на наголошених складах корпусу, проте за показниками поступається аналогічним величинам початкового ненаголошеного та першого наголошеного складів.

Особлива організація діалектного мовлення впливає на реалізацію енергетичних кривих окремих сегментів мовлення. Динамічну структуру фрази змінює поява значної кількості сильних наголосів у межах однієї фрази, відповідно підвищення інтенсивності можемо спостерігати як у середині, так і в кінці синтагми / фрази. Отже, у діалектних оповідях показники інтенсивності більшою мірою підпорядковані змістовому та емоційному наповненню фрази, ніж позиційному чинникові.

За темпоральними параметрами характерною рисою української мови є „максимальний час звучання останнього наголошеного складу фрази. Поряд із цим максимальний час звучання припадає на післянаголошений склад в абсолютному кінці фрази” (Багмут та ін., 1977, с. 488). У говірках подовження кінцевих голосних різне. Наприклад, у наддністрянських і гуцульських – максимально тривалі передпаузальні наголошені, а в східнополіських – передпаузальні післянаголошені склади. Саме це протиставлення в поєднанні з особливостями реалізації тону на таких складах дає змогу відрізнити західно- і східноукраїнський варіант мелодики діалектного мовлення.

Спільними просодичними параметрами, властивих текстам, записаним у різних говірках, є кореляція ступеня важливості інформації і тривалості ядерних (головних наголошених) складів, а також поява пауз вагання, які дослідники сприймають як „асемантичний сегмент, здатний спотворити або навіть зруйнувати систему” (Борисюк, 1990, с. 134), хоч і зазначають, що такі паузи „активізують просодичні засоби формального зв'язку частин системи, тим самим забезпечуючи комунікативну дієвість спонтанного тексту” (Борисюк, 1990, с. 134).

Отже, докладне експериментально-фонетичне дослідження діалектного тексту (а не окремих його фрагментів) дає змогу описати просодичні параметри говіркового мовлення, зокрема його темпоральні, мелодичні та динамічні показники. Крім цього, можливим стає моделювання інтонації цілого тексту. Це надалі допоможе встановити інваріантні та варіантні інтонемі / інтонаційні конструкції, поширені в усіх діалектних зонах, а

також ті, які є маркерами конкретних говірок, що своєю чергою обґрунтує ареальні межі тих чи тих явищ. Експериментально-фонетичний аналіз текстової інтонації пояснить причини наявності „нетипових”, „одиничних” реалізацій тих чи тих особливостей просодії літературного мовлення, адже частина з них є ознаками інтонації діалектного мовлення. Подібні студії уможливають і розв’язання проблем, пов’язаних із проблематикою породження та функціонування спонтанної оповіді як особливого різновиду мовленнєвої діяльності в парадигмі спонтанний – підготовлений – читаний текст; впливу на усне мовлення соціолінгвальних чинників тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Артемов, В. (1974). *Метод структурно-функціонального изучения речевої інтонації*. 1-й МГПІИЯ.
- Transliteration:** Artemov, V. (1974). *Metod strukturno-funkcionalnogo izucheniya rechevoj intonacii*. 1-j MGPIIYa.
- Багмут, А. (1991). *Семантика і інтонація в українській мові*. Наукова думка.
- Transliteration:** Bahmut, A. (1991). *Semantyka i intonatsiia v ukrainskii movi*. Naukova dumka.
- Багмут, А., Борисюк, І., & Олійник, Г. (1980). *Інтонація як засіб мовної комунікації*. Наукова думка.
- Transliteration:** Bahmut, A., Borysiuk, I., & Oliinyk, H. (1980). *Intonatsiia yak zasib movnoi komunikatsii*. Naukova dumka.
- Багмут, А., Борисюк, І., & Олійник, Г. (1985). *Інтонація спонтанного мовлення*. Наукова думка.
- Transliteration:** Bahmut, A., Borysiuk, I., & Oliinyk, H. (1985). *Intonatsiia spontannoho movlennia*. Naukova dumka.
- Багмут, А., Борисюк, І., Олійник, Г., & Плющ, Н. (1977). *Типологія інтонації мовлення*. Наукова думка.
- Transliteration:** Bahmut, A., Borysiuk, I., Oliinyk, H., & Pliushch, N. (1977). *Typolohiia intonatsii movlennia*. Naukova dumka.
- Багмут, А., Бровченко, Т., Борисюк, І., & Олійник, Г. (1994). *Інтонаційна виразність звукового мовлення засобів масової комунікації*. Наукова думка.
- Transliteration:** Bahmut, A., Brovchenko, T., Borysiuk, I., & Oliinyk, H. (1994). *Intonatsiina vyraznist zvukovoho movlennia zasobiv masovoi komunikatsii*. Naukova dumka.
- Белая, А. (1984). *Акцентно-ритмическая структура слога в южно-западных говорах украинского языка*. Черновецкий государственный университет.
- Transliteration:** Belaya, A. (1984). *Akcentno-ritmicheskaya struktura sloga v yuzhno-zapadnyh govorah ukrainskogo yazyka*. Chernovetskyi hosudarstvennyi unyversytet.

- Борисюк, І. (1990). *Форми і функції інтонації українського спонтанного мовлення*. Наукова думка.
- Transliteration:** Borysiuk, I. (1990). *Formy i funktsii intonatsii ukrainskoho spontannoho movlennia*. Naukova dumka.
- Бровченко, Т., & Волошин, В. (1986). *Методические указания по математической обработке и анализу результатов фонетического эксперимента*. Издательство Одесского университета.
- Transliteration:** Brovchenko, T., & Voloshin, V. (1986). *Metodicheskie ukazaniya po matematicheskoy obrabotke i analizu rezultatov foneticheskogo eksperimenta*. Izdatelstvo Odesskoho universiteta.
- Бужинская, В. (1986). *Интонационная система (интонация фразы) в покутско-букovinском говоре (экспериментально-фонетическое исследование)* [Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Ужгородський державний університет].
- Transliteration:** Buzinskaya, V. (1986). *Intonacionnaya sistema (intonaciya frazy) v pokutsko-bukovinskom govore (eksperimentalno-foneticheskoe issledovanie)* [Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk, Uzhhorodskiy derzhavnyi universytet].
- Вербич, Н. (2014). Інтонація діалектного мовлення: проблеми та перспективи дослідження. В П. Гриценко (Ред.), *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст* (сс. 60–65). Інститут української мови НАН України.
- Transliteration:** Verbych, N. (2014). *Intonatsiia dialektnoho movlennia: problemy ta perspektyvy doslidzhennia*. W P. Hrytsenko (Red.), *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: zahalnoslovianskyi kontekst* (ss. 60–65). Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy.
- Вербич, Н. (2015). Особливості сегментування діалектного мовлення: звуковий текст vs хрестоматія. *Мовознавство*, 5, 21–29.
- Transliteration:** Verbych, N. (2015). *Osoblyvosti sehmentuvannia dialektnoho movlennia: zvukovy tekst vs khrestomatiiia*. *Movoznavstvo*, 5, 21–29.
- Вербич, Н. (2017). Явище гезитації в діалектному мовленні (на матеріалі говірок Чорнобильської зони). В П. Гриценко (Ред.), *Діалекти в синхронії та діахронії: Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології* (сс. 54–63). Інститут української мови НАН України.
- Transliteration:** Verbych, N. (2017). *Yavyshche hezytatsii v dialektnomu movlenni (na materiali hovirok Chornobylskoi zony)*. W P. Hrytsenko (Red.), *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: Transformatsiia dialektnoho kontynuumu i problemy linhvoekolohii* (ss. 54–63). Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy.
- Дворжецкая, М., Стериополо, Е., & Валигура, О. (1991). *Методы экспериментально-фонетического исследования звучащей речи*. КГПИИЯ.
- Transliteration:** Dvorzheckaya, M., Steriopolo, E., & Valigura, O. (1991). *Metody eksperimentalno-foneticheskogo issledovaniya zvuchashej rechi*. КГПИИЯ.

Златоустова, Л., Потапова, Р., Потапов, В., & Трунин-Донской, В. (1986). *Общая и прикладная фонетика*. Издательство Московского государственного университета.

Transliteracja: Zlatoustova, L., Potapova, R., Potapov, V., & Trunin-Donskoj, V. (1986). *Obshaya i prikladnaya fonetika*. Izdatelstvo Moskovskoho hosudarstvennoho universyteta.

Ищенко, О. (2014). Темп мовлення в гуцульському та східнословобожанському діалектах: порівняльний аналіз. *Dialog der Sprachen, Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht: IV. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik*, 175–180.

Transliteracja: Ishchenko, O. (2014). Temp movlennia v hutsulskomu ta skhidnoslobozhanskomu dialektakh: porivnialnyi analiz. *Dialog der Sprachen, Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht: IV. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik*, 175–180.

Захарова, Ю. (2015). *Інтонційна організація сучасного англійського мовлення*. Ліра-К.

Transliteracja: Zakharova, Yu. (2015). *Intonatsiina orhanizatsiia suchasnoho anhliiskoho movlennia*. Lira-K.

Калита, А. (2001). *Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання*. Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету.

Transliteracja: Kalyta, A. (2001). *Fonetychni zasoby aktualizatsii smyslu anhliiskoho emotsiinoho vyslovliuvannia*. Vydavnychiy tsentr Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu.

Касаткина, Р. (2002). Заметки о южнорусской интонации. *Материалы и исследования по русской диалектологии*, 1(7), 134–150.

Transliteracja: Kasatkina, R. (2002). Zаметki o yuzhnorusskoj intonacii. *Materialy i issledovaniya po russkoj dialektologii*, 1(7), 134–150.

Колесников, А. (2012). Діалектний дискурс як об'єкт спостереження граматичної семантики. В *Семантика мови і тексту: Матеріали XI Міжнародної конференції* (сс. 240–244). Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника.

Transliteracja: Kolesnykov, A. (2012). Dialektnyi dyskurs yak obiekt sposterezhennia hramatychnoi semantyky. W *Semantyka mowy i tekstu: Materialy XI Mizhnarodnoi konferentsii* (ss. 240–244). Prykarpatskyi natsionalnyi universytet im. Vasylia Stefanyka.

Романина, І. (2010). Текст як джерело дослідження діалектного мовлення галичан і поліщуків. *Волинь – Житомищина*, 22(2), 229–234.

Transliteracja: Romanyna, I. (2010). Tekst yak dzherelo doslidzhennia dialektnoho movlennia halychan i polishchukiv. *Volyn – Zhytomyrshchyna*, 22(2), 229–234.

Щерба, Л. (1948). *Фонетика французского языка. Очерк французского произношения в сравнении с русским*. Издательство литературы на иностранных языках.

Transliteracja: Sherba, L. (1948). *Fonetika francuzskogo yazyka. Ocherk francuzskogo proiznosheniya v sravnenii s russkim*. Izdatelstvo literatury na inostrannyh yazykah.

Jassem, W. (1962). *Akcent języka polskiego*. Wydawnictwo PAN.

Dialectal Text as an Object of Experimental Phonetic Research

The research is dedicated to the issue of experimental phonetic analysis of intonation in dialectal texts. It is argued that intonation encompasses a set of linguistic sound features that convey the meaning, emotional-expressive and modal character of a phrase, its communicative meaning, situational context, stylistic nuances, and more. The primary source material consists of the author's own recordings and audio recordings from the Ukrainian Dialectal Phonofund of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The study identifies the specific characteristics of changes in the fundamental frequency at different sections of the intonation curve, including pre-tonic, tonic, scale, nuclear, and post-tonic positions. Universal and differential features of the rising-falling contour realization in dialectal texts are observed. The differences in terminal tone patterns are described, and the dynamic structure of dialectal narrative is outlined. It is noted that in dialectal texts, intensity values are more dependent on the content and emotional context of phrases rather than on positional factors. The segmentation of dialectal texts is characterized, highlighting their spontaneity and lack of preparation, which can lead to insufficient structural organization of individual segments and a complex relationship between syntax and pauses.

Keywords: dialectal text, experimental phonetic analysis, speech rate, fundamental frequency, intensity, pause.